

2023, 12 (2), 1020-1034 | Araştırma Makalesi

Bir Anomalinin İfşası Olarak İbn Tufeyl'in Hayy Öyküsü

Onur YILDIRIM¹

Öz

Ortaçağ İslam siyasal düşüncesi hem din hem de felsefeyi kendisine konu olarak belirlemek durumunda kalmıştır. Din ve felsefenin, siyasal düşüncenin konusu olarak belirlenmesi, bu iki unsur ya da etkinlik arasında ne tür bir ilişkinin oluşturulması gerektiğine dair çabaların ortaya konulmasına neden olmuştur. Ortaçağ İslam siyasal düşüncesine katkıda bulunan filozofların çoğunluğu din ve felsefenin amaç bakımından müşterek oldukları için uzlaştıklarını, daha doğru bir ifadeyle uzlaş (tırıl)maları gerektiğini varsayarlar. Ne var ki, uzlaştırılmaya çalışılan tüm unsurların esasında birbirlerine karşıt olmaları ve hatta özsel olarak çatışmaları söz konusudur. Bu bakımdan din ve felsefeyi uzlaştırmaya çalışan İslam filozofu, aslında din ve felsefenin zımnen çatıştığına dair "ima türünden" bir anlayıştan hareket eder. Fârâbî'nin temel tezlerine dayanan Meşşâî gelenek takip edilecek olursa, İslam filozofu için bu uzlaşının gerçekleşeceği mekân erdemli toplum ve bu toplumun idaresi için gerekli olan sanat ise erdemli siyaset sanatıdır. Siyaset, varlıkların hakikatine ilişkin bilinmesi ve inanılması gereken ilkelerin (teorik felsefe) neler olduğunu bilen ve bu ilkelerin uygulama alanını ve bunların nasıl uygulanacağıнын (pratik felsefe) bilgisine sahip olan filozofun, medeni toplumu yönetmesini sağlayan sanattır. Ancak din ve felsefe uzlaş (tırıl)madığında, temel amacı hakikat olan filozof ne yapmalı, hem kendi hem de medeni toplumun mutluluğu için ne tür bir yol tercih etmelidir? Bu sorudan hareket eden bu çalışma, alegorik bir tarzda kaleme alınan İbn Tufeyl'in Hayy bin Yakzan başlıklı öyküsünün din ve felsefe arasında çatışmayı konu edindiğini ileri sürmektedir. Bu çalışmanın amacı, din ve felsefenin çatıştığına dair yukarıdaki iddiadan hareketle filozofun kadim siyasal misyonu olarak tayin edilen medeni toplumun yöneticisi olma misyonundan feragat edişini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Tufeyl, Hayy bin Yakzan, Felsefe, Din, Siyaset.

Yıldırım, O. (2023). Bir Anomalinin İfşası Olarak İbn Tufeyl'in Hayy Öyküsü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (2) , 1020-1034 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1248361>

Geliş Tarihi	06.03.2023
Kabul Tarihi	12.05.2023
Yayın Tarihi	26.06.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kırıkkale, Türkiye.

2023, 12 (2), 1020-1034 | Research Article

The Hayy Story of Ibn Tufayl as the Revelation of an Anomaly

Onur YILDIRIM¹

Abstract

Medieval Islamic political thought had to determine both religion and philosophy as its subject. The determination of religion and philosophy as the subject of political thought has led to efforts to determine what kind of relationship should be established between these two elements or activities. The majority of philosophers who contributed to medieval Islamic political thought assume that religion and philosophy have come to an agreement or more accurately they need to compromise because they are common in purpose. However there is a situation where all the elements that are tried to be reconciled are essentially opposite to each other. In this respect, each Islamic philosopher who tries to reconcile religion and philosophy actually acts from an "implied" understanding that religion and philosophy conflict. If the peripatetic tradition, which is based on Fârâbî's basic theses, is to be followed, the place where this reconciliation will take place is the virtuous society and the art necessary for the administration of this society is the art of politics. Politics is the art that enables the philosopher, who knows what the knowledge and principles (theoretical philosophy) to be believed and acquired regarding the truth of beings are, and who has the knowledge of the application area of these knowledge and principles and how to apply them (practical philosophy), to manage the civilized society. However, when religion and philosophy cannot be reconciled, what should the philosopher, whose main aim is truth, do, what kind of path should he choose for his own happiness and for the happiness of the civilized society? Starting from this question, this study argues that Ibn Tufayl's story Hayy bin Yaqzan, written in an allegorical style, deals with the conflict between religion and philosophy. The aim of this study is to reveal the renunciation of the philosopher's mission of being the administrator of the civilized society, which was designated as the ancient political mission, based on the above claim that religion and philosophy conflict.

Keywords: Ibn Tufayl, Hayy bin Yaqzan, Philosophy, Religion, Politics.

Yıldırım, O. (2023). Bir Anomalinin İfşası Olarak İbn Tufeyl'in Hayy Öyküsü . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 12 (2) , 1020-1034 . <https://doi.org/10.15869/itobiad.1248361>

Date of Submission	06.03.2023
Date of Acceptance	12.05.2023
Date of Publication	26.06.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Dr., University of Kırıkkale, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kırıkkale Türkiye,
ORCID: 0000-0003-3946-338X, E-Mail: onur20082008@hotmail.com

Giriş

İbn Tufeyl, Hayy bin Yakzan başlığını taşıyan öykü formatındaki eserine yazdığı Giriş bölümünde el-hikmetü'l meşrikiyye'nin (Meşrikî hikmet/felsefe) sırlarını ifşa edeceğini taahhüt eder. O, İbn Sina'nın eş-Şifâ başlığını taşıyan eserinin Giriş bölümünü okuduktan sonra el-hikmetü'l meşrikiyye'ye ilgi duymaya başladığı anlaşılan bir dostunun ricası üzerine bu hikmetin sırlarını ifşa için Hayy öyküsünü kaleme alır (İbn Tufeyl, 2019: 19). Öykünün Sonuç bölümünde ise bu sırları ifşa etme amacında olmasına rağmen, bu sırları örtüsüz bırakmadığını, eserin üzerini bir örtü ile örttüğünü ifade eder. Bu örtünün, ehil olanlar (İbn Tufeyl, kimlerin, hangi konularda ilim ve irfan sahibi olanların ehil olduklarıyla ilgili bilgi vermekten kaçınır) için ince bir örtü olduğunu, ehil olmayanlar için ise kalın bir örtü olduğunu belirtir. Öykünün konu ve amacının ortaya çıkarılması amacıyla bir asırdan fazla bir süre boyunca araştırmacılar, öykünün yazarı tarafından Meşrikî felsefenin sırlarının ifşa edildiği iddiasına dayanan öykü üzerindeki örtüyü kaldırma amacında olmuşlardır.

Oryantalizmin önde gelen simalarından Ernest Renan (1823-1892), öyküden hareketle İbn Tufeyl'i İskenderiye Okulu'nu takip eden mistik bir Meşşâî (peripatetikçi) olarak tanımlar. Renan, öyküden herhangi bir pasaj veya bölüme başvurmaksızın, öykünün bazı bölümlerinin Yeni-Platoncu İamblikhus'un eserlerinden doğrudan alıntılandığını iddia eder (Renan, 2021: 89). Felsefi görüşleri üzerinde Renan'ın derin tesiri olan Leon Gauthier (1862-1949), 20. yüzyılın başında öyküyü Arapça aslından Fransızcaya tercüme eder. Gauthier, tercümenin ön sözünde öykünün son bölümünü dikkate alarak, İbn Tufeyl'i din ve felsefeyi telif eden Meşşâî filozoflardan birisi olarak takdim eder. George Hourani, öyküden hareketle din ve felsefenin telif edildiğine yönelik Batı literatürüne hâkim olan görüşün ortaya çıkmasında Gauthier'in bu tezinin etkisinden söz eder. Gauthier'in öykünün din-felsefe uzlaşısını hedeflediğine yönelik yorumuna katılmayan Hourani, ezoterik bir tarzda kaleme alınan öyküde, İbn Tufeyl'in sarih ifadelerinin kesin kanıt olarak kabul edilmemesi gerektiğini iddia eder. Ona göre, İbn Tufeyl, eserin Giriş ve Sonuç bölümlerinin değil, Hayy, Absal ve Salaman arasındaki ilişkileri konu alan Öykü bölümünün üzerini ince bir örtü ile örter (Hourani, 1956: 40-42).

Son yıllarda İbn Tufeyl ve Hayy öyküsü üzerine kaleme alınan akademik çalışmalar dikkate alındığında, Hourani'nin dikkat çektiği Gauthier'in yorumuna dayanan din-felsefe telifine dayanan görüşün etkililiğinden söz edilebilir. Çünkü Hayy öyküsü aracılığıyla İbn Tufeyl ya Fârâbî ile başlayan, İbn Sina ve İbn Bâcce tarafından sürdürülen din-felsefe telifini amaçlayan düşünce geleneğinin bir temsilcisi olarak belirlenir (Fradkin, 1999: 201) ya da onun İbn Sina ve Gazâlî arasında bir mutabakat sağlama suretiyle felsefe ve dini uzlaştırdığı savlanır (Türker, 2009: 203; Özalp, 2016: 232). Hatta Lenn E. Goodman için İbn Tufeyl'i Aristoteles'in eserlerini şerh etmekten alıkoyan neden onun din-felsefe uzlaşısı amacıyla eser kaleme alma işini Aristoteles şerhinden daha önemli ve acil bir iş olarak kabul etmesindedir. Çünkü Sultan Ebu Yakup Yusuf (1163-1184) söz konusu şerh teklifini İbn Tufeyl'e iletildiğinde, o, yaşının ilerlemesi ve resmi görevlerdeki meşguliyeti türünden açık bir şekilde ortaya koyduğu gerekçelerin yanı sıra, daha mühim olduğunu düşündüğü başka bir işe kendini hasrettiğini ileri sürerek, bu görevi İbn Rüşd'e tevdi eder. Goodman'a göre, İbn Tufeyl için daha mühim olan bu iş, din-felsefe telifi amacıyla kaleme almayı tasarladığı Hayy'ın öyküsüdür (Goodman, 2017: 365).

Bu nedenle İbn Tufeyl'in din-felsefe telifini ortaya koyan projeyi sürdürdüğü şeklindeki görüş, paradigma hüviyeti taşıyan görüştür. Öykü, tasavvufi-mistik deneyime hatırı sayılır bir alan açtığı ve bu deneyim için meşru bir zemin oluşturma kaygısı içerisinde olduğu için din-felsefe telifi denklemine bir şekilde Gazâlî de dâhil edilmektedir. Bu bakımdan paradigmatik görüşe göre, İbn Sina mührü taşıyan Meşriki felsefe ve Gazâlîci tasavvufun etkisi altında Hayy bin Yakzan'ı kaleme alan İbn Tufeyl, öykünün yardımcı aktörlerinden dinin batını yönünü temsil eden Absal ve ana aktör Hayy arasında bir dostluk, muhabbet ilişkisi kurma suretiyle dinin tasavvufi yorumu ve felsefeyi uzlaştırır. Bu bakımdan Mustafa Yıldız, İbn Tufeyl'in filozof ya da mutasavvıfın topluma yabancılaşmasına dikkat çekmesine rağmen, onun din ve felsefeyi uzlaştırdığını iddia eder (Yıldız, 2011: 86). Benzer bir şekilde Hüseyin Yücel'e göre, Hayy'ın kendi kendini eğitime yoluyla kemale ermesi, din ve felsefenin ulaşılan hakikat açısından çatışmadıklarına işaret eder. Dolayısıyla İbn Tufeyl'in nazarında din ve felsefe çatışmazlar (Yücel, 2020: 623).

Öyküye göre Hayy, fitri kabiliyeti, deneyimleri, duyuları ve tefekkürü sayesinde felsefi ve dinsel kavrayışın en üst derecesine ulaşmış gayri medeni adanın sakinidir. İbn Tufeyl, Hayy'ın bir peygamber ve kutsal kitabın yardımı olmaksızın, yaradılıştan sahip olduğu yetiler sayesinde Allah'ın bilgisine ve mükemmelliğe (state of perfection/es-saadet'ul-kusvâ) ulaşabileceğini ortaya koymak suretiyle Meşşâî filozofları takip eder. Örneğin Meşşâî gelenek içerisinde yer alan filozofların üstadı (Muallim-i Sani) olarak kabul edilen Fârâbî, felsefe ve dinin amaç bakımından (hakikatin kazanılması ve iletilmesi) uzlaşma içerisinde olduğunu ileri sürerek, filozofun dinsel eğitime ihtiyaç duymayacağı yönünde imada bulunur (Fârâbî, 2015a: 93). Ancak İbn Tufeyl, filozofun eğitimi ve entelektüel gelişimi bakımından Meşşâî filozofların yöntemini takip etmez. Bu bakımdan Sami Hawi, İbn Tufeyl üzerine kaleme aldığı eserinde, kendinden önce bu filozof özelinde eser üreten akademisyen ve araştırmacıların öykünün Giriş bölümünü büyük ölçüde ihmal ettiklerini ifade eder. Ona göre, bu bölüm boyunca İbn Tufeyl, İslam felsefe tarihinin özlü ve eleştirel bir özetini ortaya koymaktadır (Hawi, 1974: 2). İbn Tufeyl'in din-felsefe ilişkisi bakımından en sert eleştirilerine maruz kalan filozof Fârâbî'dir (İbn Tufeyl, 2019: 32). Nitekim İbn Tufeyl, Fârâbî'den miras kalan eserlerin çoğunun mantık ilmine ilişkin olduğunu; onun felsefe ilmini konu alan eserlerinin ise sonu gelmeyen çelişkiler içerdiğini iddia eder (İbn Tufeyl, 2019: 30). Ancak bu çalışmalarda, İbn Tufeyl üzerinde İbn Sina'nın kesin bir etkisi olduğuna dikkat çekilir. İbn Tufeyl'in Hayy öyküsündeki kahraman adları için İbn Sina'nın aynı başlığı taşıyan öyküsündeki kahraman adlarını kullanması ve onun İbn Sina'nın el-hikmetül meşrikiyye şeklinde adlandırdığı hikmet türünün sınırlarını ortaya koyacağına yönelik taahhütten (İbn Tufeyl, 2019: 19) ötürü bazı araştırmacılar, onun İbn Sina'nın felsefi görüşlerini ayrıntılı bir şekilde açıklama ve şerh etme amacında olduğunu iddia ederler (Hawi, 1976: 90). Bu teze katılan Samar Attar, İbn Tufeyl'in hocası olarak İbn Sina'ya işaret eder (Attar, 2021: 79). Murad Idris ise İbn Tufeyl'in nazarında İbn Sina'nın ayrıcalıklı ve korunaklı bir konuma sahip olduğunu düşünür. Zira öykünün Giriş bölümü dikkate alındığında, İbn Tufeyl, İbn Sina dışındaki İslam filozoflarına yönelik eleştirel bir bakış açısına sahiptir (Idris, 2011: 67).

Öyküden hareketle İbn Tufeyl hakkındaki literatürün, bu haliyle Renan'ın İslam felsefesine ilişkin "tekbiçimlilik" tezini sürdürdüğü ifade edilebilir. Zira literatüre mührünü vuran paradigma, İbn Tufeyl'in Hayy'ın öyküsü aracılığıyla din ve felsefeyi uzlaştırdığı yönündedir. Bu bakış açısına göre İbn Tufeyl'in öykünün üzerine örttüğü

ince örtünün altında din-felsefe uzlaşısı yer almaktadır. Başka bir deyişle İbn Tufeyl, din ve felsefeyi uzlaştırma amacıyla eser kaleme alan filozof korosunun bir solistidir. Ne var ki, bu noktada takip eden soruların yanıtlanması gerekir: İbn Tufeyl, Ortaçağ İslam felsefesi açısından vazgeçilmez önceliğe sahip olan din-felsefe uzlaşısı için neden ince bir örtü kullanma ihtiyacı hisseder? Felsefe ve filozoflara karşı muhabbet beslediği bilinen Sultan Ebu Yakup Yusuf döneminde vezirlik ve saray hekimliği görevlerinde bulunan, hatta Aristoteles'in eserlerinin şerh edilmesi amacıyla sultanı İbn Rüşd ile tanıştıran İbn Tufeyl'in din-felsefe telifi için öyküsünü ince bir örtü ile örtmesi için bir gerek var mıdır? Öykünün 1160'lar veya 1170'lerde, filozof dostu sultan döneminde kaleme alındığı bilindiğine göre, İbn Tufeyl'in din-felsefe telifi için ince bir örtü kullanmasına gerçekten ihtiyacı olmuş mudur? Bu çalışmanın temel iddiası bakımından İbn Tufeyl, din-felsefe telifi için değil, din ve felsefenin çatışmasına yönelik düşüncesinden dolayı öyküyü örtüsüz bırakmaz. Bu çalışmanın amacı, İbn Tufeyl'in din ve felsefeyi uzlaştıran koronun bir solisti olmadığını, bilakis onun din ve felsefenin çatıştığına dair düşüncesinden dolayı Hayy öyküsünü kaleme aldığı; bu çatışma nedeniyle de filozofun kadim misyonu olarak belirlenen toplumsal-siyasal hayatı düzenleme misyonundan feragat etmek zorunda kaldığını ortaya koymaktır. Çalışmanın yöntemi, öykü formatında yazılan bu felsefi eseri, İbn Tufeyl'in kendi çağındaki entelektüel ve kültür siyaseti bağlamında değerlendirmektir.

İnsani Varoluşun İki Cephesi: Doğa (Gayri Medeni) ve Medeni

İbn Tufeyl üzerine gerçekleştirilen akademik incelemeler, Hayy'ın öyküsünü genel anlamda tek bir insan dışında insan türünün, buna bağlı olarak da toplumun, kültürün, dilin ve dinin var olmaması nedeniyle gayri medeni bir ada öyküsü olarak değerlendirmektedirler. Örneğin öyküyü İngilizceye tercüme eden Goodman için Hayy'ın öyküsü, ekvatorial bir adada yalnız yaşayan insanın kendi kendini eğitimi konu alır (Goodman, 2009: 7). İbn Tufeyl'in modern Batı düşüncesi üzerindeki etkisini konu alan derlemesinde Attar, öykünün temel tezinin insanın doğal durumda hayatta kalma kapasitesi üzerine olduğunu ifade eder (Attar, 2021: 53). Öykü üzerine müstakil bir kitap kaleme alan Avner Ben-Zaken'e göre öykü, insan aklının din, toplum ve onun göreneklerinin yardımı olmaksızın bilimsel bilgiye ulaşabileceği; onun bu çabıyla sadece doğa felsefesinin ilkelerini değil, ama aynı zamanda insan bilgisinin en yüksek formu olan mistik iç görüye varan yolu açabileceği yönünde bir tez ortaya koyar (Ben-Zaken, 2017: 17). İbn Tufeyl'in İbn Sina'nın Meşriki felsefesini nasıl anlayıp, yorumladığına ilişkin bir makale kaleme alan Dimitri Gutas ise öykünün özünde epistemolojik bir öykü olduğunu ifade eder. Öykü, kitap veya öğretmenlerin yardımına ihtiyaç duymadan, insan aklının âlemin yapısını keşfedebileceğini ve ilahi varlığın mahiyetine dair bilginin en üst noktasına ulaşabileceğini anlatır (Gutas, 2004: 89).

Ancak İbn Tufeyl öyküye yazdığı Giriş bölümünün sonunda ve Sonuç bölümünün başında ne tek bir insanın ne de tek bir adanın öyküsünü anlatacağını beyan eder. O, Giriş bölümünde İbn Sina'nın Hayy, Absal ve Salaman'ı konu alan öyküsünü nakledeceğini ifade eder (İbn Tufeyl, 2019: 39). Sonuç bölümünde ise Giriş bölümünde aktardığı gibi İbn Sina'dan yaptığı nakilden söz etmez. Bu bölümde İbn Tufeyl, bu üç karakterin ahvaline ilişkin orijinal bir eser kaleme aldığını belirtir (İbn Tufeyl, 2019: 181). Öykünün metin kurgusu dikkate alındığında, öyküde adı geçen bu üç karakter iki farklı adanın (gayri medeni ve medeni) üyeleri olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan Hayy'ın öyküsü, medeni toplumun var olmadığı bir adada tek başına yaşayan insanın öyküsünden ziyade medeni ve gayri medeni olarak adlandırılabilir iki adanın öyküsüdür (De Boer, 2001: 220; Karabela, 2013: 79). Çünkü öykü başlangıçtan itibaren başka bir adanın varlığından söz eder. Hayy'ın dünyaya gelişle ilgili olarak İbn Tufeyl'in ortaya koyduğu ikinci rivayette (felsefi yönü

daha ağır basan ilk rivayete göre Hayy, havası mutedil bir adada bir parça çamurun mayalanmasıyla meydana gelir) biyolojik doğumdan söz edilerek, Hayy'ın medeni olan diğer adanın üyesi olarak doğduğu ifade edilmektedir. Kur'an'daki Hz. Musa kıssasından esinlendiği anlaşılan bu ikinci rivayete göre Hayy, medeni toplumun bir üyesi olarak dünyaya gelir. O halde öykü, gayri medeni adada kendini yetiştirmek suretiyle filozof olan tek bir insanın hakikate ulaşma serüveninden ziyade onu hakikate götürün yöntemin medeni toplumda test edilmesi serüvenine dayanır. Gayri medeni ve medeni şeklinde sunulan iki farklı toplumun hakikati elde etme yöntemlerine ve bu yöntemlerden ötürü çatışmasına odaklanmadan önce, Hayy'ın gayri medeni adadaki tasavvufi-mistik deneyimini ele almak icap eder. Zira pek çok öykü yorumcusu, Hayy'ın bu deneyiminden ötürü İbn Tufeyl'in bir taraftan din ve felsefeyi telif etmeye çalıştığını, diğer taraftan da Gazâlî'nin mistisizmine tabi olduğunu iddia eder.

Nazar ve Müşahede: Felsefi Bilgiden Tasavvufi-Mistik Deneyime

Renan, İbn Rüşd ve İbn Rüşdçülük başlığını taşıyan eserinde, Gazâlî örneğini hatırlatır tutarak, "felsefeyle meşguliyeti sırasında umutsuzluğa kapılarak mistisizme yönelenler, felsefenin amansız düşmanı olurlar" yönünde bir tez ortaya koyar (Renan, 2021: 88). Hayy öyküsü dikkate alındığında, İbn Tufeyl'in ortaya koyduğu gibi Hayy'ın felsefe meşguliyetini tasavvufi-mistik deneyim takip eder. Hayy, hakikate ulaşma amacıyla zahirin (doğa ve fizik) ötesine geçerek, zihni-manevi yoğunlaşma deneyimi yaşar. Ancak İbn Tufeyl açısından Hayy'ın felsefe meşguliyeti sırasında umutsuzluğa kapılarak mistisizme yönelmesi söz konusu değildir. İbn Tufeyl için Hayy'ın tasavvufi-mistik deneyime ya da doğrudan Allah deneyimine ulaşmasının yolu onun tabula rasa imgesine dayanan zihninin doğanın pratik keşfiyle ortaya çıkardığı felsefi bilgidir. Bu bakımdan İbn Tufeyl, felsefi bilgi (science-oriented knowledge) ve mistik bilgi (mystical gnosis) arasında temel bir ayırım yapmasına rağmen, bu iki bilgi türünün karşılıklı olarak birbirlerini dışlamadıklarına, bilakis tasavvufi-mistik deneyime ulaşmanın yöntemi olarak ciddi bir felsefi eğitimin gerekliliğine dikkat çeker (İbn Tufeyl, 2019: 20). Zira felsefi bilginin gerekliliği olan teorik ve entelektüel arka plana sahip olmaksızın, tasavvufi-mistik deneyime ulaşma fesada yol açar. Bu bakımdan İbn Tufeyl, tasavvuf ehli olarak tanınan bazı şöhretli figürlerin, ilmi ve felsefi alt yapıdan yoksun olmalarına rağmen, tasavvufi-mistik deneyime ulaştıklarını iddia etme suretiyle fesada gark olduklarını ifade eder (İbn Tufeyl, 2019: 21). Bu figürler, bu tür bir müşahedeyi tecrübe etme imkânına sahip olmalarına rağmen, ilmi ve felsefi alt yapıdan yoksun oldukları için ne bu tecrübeyi hakkıyla değerlendirebilmişler ne de bu tecrübe için kullandıkları ifadelerde yanıltıcı bir aşırılığa kaçmaktan uzak durabilmişlerdir (Köroğlu, 2021: 1690). Çünkü İbn Tufeyl, insan aklının gözlem ve tecrübe aracılığıyla doğadaki nesnelere bilgisini edindikten sonra tanrısal konularla ilgilenebileceğini ortaya koyar (Attar, 2021: 53).

Bu noktada İbn Tufeyl'in mistik kendini keşfetme pratiğini neden felsefi bilgiye tabi tuttuğunu sorgulamak gerekir. İbn Tufeyl'in bu eylemi, felsefe ve tasavvuf arasındaki ilişkiyi düzenleme amacıyla ortaya konulan bir yöntemdir. Bu yöntemi sorgulama amacıyla ilk olarak, coğrafya ve tarihin yardımına başvurarak, İbn Tufeyl'in içine doğduğu kültür siyasetine dayanan tez incelenebilir (Ben-Zaken, 2017: 37). İbn Tufeyl'in yaşadığı yüzyılda (12. yüzyıl) mistik deneyimi Sünni inançla sentezleyen Gazâlî'nin başta şaheseri olarak kabul edilen İhya olmak üzere bazı eserleri Fas'tan İspanya'ya kadar İslam dünyasının Mağrip olarak adlandırılan bölgesinde dolaşıma girerler (Conrad, 1996: 17). Gazâlî mührüyle kendisine hatırı sayılır bir taraftar kitlesi bulan

tasavvufun, hem 12. yüzyılın ortalarına kadar Mağrib'i kontrol eden Murabıtlar Hanedanlığı'na hem Malikî hukukçular ve Eş'arî kelimciler tarafından temsil edilen resmî İslam'a hem de İbn Bâcce ile yükselişe geçen Endülüs felsefesinin akli ilkelerine meydan okuduğu söylenebilir. Gazâlî, insanın kurtuluşa ermesi için peygamberin bildirdiği itikadi ve ameli esasları tasdik etmesi gerektiğini ifade etmesine rağmen, peygamberin ahiret ilmine dair insanlara açıkça beyan etmediği ve amellere yönelik bilgilerin ötesinde yer alan başka bir bilgi türünden söz eder (Terkan, 2007: 102). "Mükaşefe ilmi" olarak adlandırılan bu bilgi türü, kurumsal dini otoritenin öğretilerine değil, kişinin kabiliyet ve sezgisine dayanır.

Bu bakımdan İbn Tufeyl'in yaşadığı yüzyılın ilk yarısı, Gazâlî'ye yönelik iktidar ve ulema tepkisine şahit olunan bir zaman dilimidir (Safran, 2014: 155). İlk olarak 1109 yılında Kurtuba uleması tarafından İhya'nın okunması yasaklanmış ve bu eserin Murabıt iktidarı tarafından yakılması emredilmiştir. Müslüman İspanya'da hanedan değişikliği yaşanana kadar (12. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla) ulema ve hükümdar ittifakına dayanan iktidar, tasavvufa yönelik yukarıdaki politikayı devam ettirir. Bu noktada yanıtlanması gereken soru, Murabıtlar iktidarının Gazâlî'nin şahsında kendisine kamusal alanda yer açmaya çalışan tasavvufa karşı neden bu denli hoşgörüsüz olduğudur. Hamit Bozarslan'ın iddia ettiği üzere tasavvuf, özellikle bunalım ve kriz zamanlarında, hukuk aracılığıyla özel ve kamusal alanları düzenleyen (hukuk âlimleri ve sultan ittifakıyla sürdürülen) iktidara hakiki bir alternatif oluşturur (Bozarslan, 2016: 37). Bu bakımdan 12. yüzyılın ilk yarısı boyunca iktidarın el değiştirmesi açısından bir tür siyasal krizi derinden hisseden Endülüs'te Murabıtların yerini Muvahhidler almak üzereydi. Renan'ın ileri sürdüğü iddia dayanak olarak kabul edilirse, Muvahhidler'in kurucusu olan İbn Tumert, Gazâlî'nin öğrencisi ve onun ekolüne bağlı bir figürdür (Renan, 2021: 46). Muvahhid Sultanı Ebu Yakub Yusuf döneminde vezirlik ve saray hekimliği görevlerini üstlenen İbn Tufeyl, kurulum aşamasındaki iktidarın Gazâlî ve tasavvufa yönelik olumlu yaklaşımını benimsemek zorunda kalmış olabilir. Ayrıca, her ne kadar Murabıt iktidarı Gazâlî ve tasavvufa yönelik yasaklayıcı bir politika benimsemiş olsa da tasavvufa yönelik kitlesel desteği azaltan herhangi bir gelişme de söz konusu olmamıştır. Bu yüzden Ben-Zaken, tasavvufun kitlesel desteğinin farkında olan İbn Tufeyl'in tasavvufi-mistik deneyimi felsefi yordamlara tabi tutarak onu ehlileştirme amacıyla Hayy öyküsünü kaleme aldığını iddia eder. Ona göre öykü, Müslüman İspanya'da tasavvufun yükselişiyle baş etmeye çalışan felsefi bir girişimi ifade eder (Ben-Zaken, 2017: 237).

Felsefe ve tasavvuf arasındaki ilişkiyi, İbn Tufeyl'in çağındaki kültürel ve siyasal gelişmeler bağlamında değerlendiren Ben-Zaken'in tezi ikna edici olmasına rağmen, bu çalışmanın amacı bakımından incelenmesi gerekli olan dört hususa dikkat çekmez. İslam felsefesine dair genel bir ilke olarak kabul edilecek olan ilk husus, mistisizmin İslam filozofları açısından "yabancı" bir unsur olarak görülmemesiyle ilgilidir. J. Christoph Bürgel'in belirttiği gibi, gerçek Aristotelesçi düşünce açısından mistisizm "yabancı" bir unsur olarak kabul edilse dahi, Yeni-Platoncu tezlerle şekillenen Meşşâî düşünce geleneği (genel olarak İslam felsefesi) için mistisizmin varlığı inkâr edilemez. İslam filozofları, Yeni-Platoncu Plotinos'un Enneadlar başlığını taşıyan eserinin son üç bölümünün (IV, V, VI) şerhinden oluşan Aristoteles'in Teolojisi (Esulucya) adlı eseri Aristoteles'e isnat ederler. Mistik motifler içeren bu eser, Aristoteles'i okuyan ve şerh eden İslam filozofları açısından Aristoteles'in temel eserlerinden birisi olarak kabul görür. İbn Tufeyl'in de bu apokrif eserden haberdar olması ihtimal dâhilindedir

(Bürge, 1992: 840). O halde, genelde İslam filozofları, özde İbn Tufeyl açısından felsefe ve mistisizm arasında bir karşıtlık, birbirini dışlama ilişkisi söz konusu olamaz. İkincisi, Hayy'ın öyküsü, tanrısal âlemi temaşa etme bakımından insan aklının belli sınırları olduğunu ortaya koyar (İbn Tufeyl, 2019: 20). Çünkü öykü, iki tür bilginin varlığından söz eder: Felsefi bilgi ve tasavvufi bilgi. Gözlem, deney ve aklın hükümlerinden olduğu ilk bilgi türü sayesinde Hayy, doğadaki nesnelere bilgisini edinir. Yaradılışa bağlı olmayan bu bilgi türünde, tedrici tekâmül söz konusudur. Gözlem ve duyuların yetkisiz kılındığı metafizik bilgi türünde ise Hayy, sezgiye ihtiyaç duyar. Hayy'ın doğadaki nesnelere bilgisini edinmesini sağlayan gözlem, duyu ve akıl gibi unsurlar, metafizik alanın sınırlarından içeri giremezler (Attar, 2021: 85). Üçüncü husus, Allah ile baş başa kalmanın topluluk içinde de yapılabileceğini vazederek "halvet der-encümen" ilkesinin Hayy için geçerli olmamasıyla ilgilidir. Zira Hayy, insanın var olmadığı adasında dahi, tasavvufi-mistik deneyimi için doğa hayatından ve dünyevi olandan mümkün merteye uzaklaşma amacıyla mağarasının en kuytu köşesini tercih eder. Bu tür bir konum tercihi, tüm cismani etkilerden ve duysal şeylerden yüz çevirme ve yalnızca Vâcibu'l-vücûd'u düşünme için kurgulanan mükemmel bir mekândır. Dördüncü husus, öykü, tasavvufi-mistik deneyimi felsefe aracılığıyla ehlileştirilmesine rağmen, bu deneyimin, deneyimi yaşayan kişi haricindekilere aktarılmasını gerektirmediğini vaaz eder. O halde Hayy, medeni ada sakinlerine, tasavvufi-mistik deneyimini değil, felsefi bilgi aracılığıyla Allah'ın bilincine ve bilgisine nasıl ulaştığını aktarma amacındadır.

Din ve Felsefe Çatışması

Giriş bölümünde işaret edilen eserlerin (Fradkin, 1999; Yıldız, 2011; Özalp, 2016; Yücel, 2020; Attar, 2021) din-felsefe ilişkisi bakımından öyküyü değerlendirme tarzları dikkate alındığında, bu eserlerin Hayy ve Absal arasındaki dostane ilişkiden ötürü öykünün hakikat arayışı bakımından din ve felsefe arasında uyumu konu edindiğini ileri sürdükleri ifade edilmelidir. Bu noktada ilk olarak tespit edilmesi gereken husus, Absal'ın dinin hangi yönünü temsil ettiğiyle ilgili olmalıdır. Zira öykünün aktardığı kadarıyla, medeni toplumun tabii olduğu dinin tek bir örüntüsünden söz etmek mümkün değildir. Öyküde, batın ve zahir ayrımına bağlı olarak bu dinin iki farklı örüntüsünden söz edilmektedir. Medeni toplumun reisi olan Salaman, dinin zahiri örüntüsünü temsil eder. Absal dışındaki medeni toplumun üyeleri de dinin zahiri örüntüsünü takip etmektedirler. Eşyanın mistik boyutlarını (derin anlamlarını) ve alegorik yorumlarını keşfe meraklı olan Absal ise dinin batın yönünü temsil eden figürdür. İrfan ve murakabeye yönelik bir yaradılışa sahip olan Absal'ın bu yönüyle kendi toplumunun bir tür İbn Bâcceci anlamda nevâbiti (ayrıkısı ot) olduğunu da belirtmek gerekir (Kochin, 1999: 402). Medeni toplumun bir üyesi olan Absal, Hayy'ın adasına ulaşmadan önce kendi toplumunda ortaya çıkan dini içerikli sorun ve zorluklarla karşılaşır. Ne var ki Absal, bu sorunların üstesinden gelme ümidini yitirince, zühd ve yalnızlığın en yüksek ruhani hedeflere ulaşmasında yardımcı olacağına inanmaya başlar. Bu nedenle o, kendini toplumdaki sadece zihinsel olarak izole etmekle kalmayacak; bedensel olarak da medeni toplumu terk ederek insan türünün yaşamadığını varsaydığı Hayy'ın adasına yolculuk etmeye karar verecektir. Tespit gerektiren ikinci husus, ilk tanışıklıklarından sonra Hayy ve Absal arasında tanrısal epistemoloji bakımından ne tür bir ilişkinin ortaya çıktığıyla ilgilidir. Absal, medeni toplumun gerekliliğinden ortaya çıkan dili Hayy'a öğretirken, onun öğretmeni rolünü oynar. Bunun karşılığında Hayy, Absal'a kendi hayat hikâyesini anlatıp, tanrısal

bilgiye (hakikat) nasıl ulaştığının yönteminden söz eder. Bu bakımdan Hayy ve Absal arasındaki ilişki, bir tür karşılıklı öğretim ilişkisidir: Dilin öğretilmesine karşılık tanrısal bilginin elde edilme yöntemi (Idris, 2011: 81). Ne var ki dil öğrenimini takiben ortaya çıkan tanrısal bilgiye ulaşma hususunda Hayy'ın Absal karşısında yöntemsel üstünlüğü bulunur. Başka bir deyişle, bu değiş-tokuş ilişkisinde söz konusu olan hakikati elde etme olunca, Absal, Hayy'ın yöntemsel üstünlüğünü kabul eden bir perspektife sahip görünür. Bu bağlamda İbn Tufeyl, din ve felsefe arasındaki ilişki bakımından Absal'ın perspektifini Fârâbî'nin anlayışıyla uyumlu hale getirir görünür: Yani din, felsefenin taklidi, imgesidir (Kochin, 1999: 412). Hourani'nin tespitine dayanan üçüncü husus ise şu şekilde ifade edilebilir: İbn Tufeyl, akıl insanı (Hayy) ve geleneksel-dindar insanın (Absal) sahip oldukları bilgiler bakımından mutabakat içerisinde olduklarını ifade etmesine rağmen, bu mutabakatın "nasıl" gerçekleştiği yönünde detaylı bir açıklama getirmez (Hourani, 1956: 43).

Öte yandan Hayy ve Absal arasındaki dostane ilişkiden hareketle İbn Tufeyl'in öyküde din-felsefe telifini konu edindiği bir anlığına kabul edilse dahi, temel sorun çözümsüzlüğünü sürdürmektedir. Öykü, Hayy'ın medeni topluma karşı vazife duygusu ve mesuliyet içerisinde olduğunu okuyucusuna hissettirir (Attar, 2021: 93). Başka bir deyişle İbn Tufeyl, kendisi için düşünen insanın prototipi olarak karşımıza çıkardığı Hayy'ın yerine getirmesi gereken bir toplumsal vazifesi olduğunu ortaya koyar. İbn Tufeyl, dünyevi konulara ilgi duyma şeklinde sunulan bu toplumsal vazifeden ötürü Hayy'ın hakikati elde etme (Allah'a bağlanma) konusunda dikkatinin dağılacağını belirtmesine rağmen, Absal ile tanıştıktan sonra onun için bu vazifenin yerine getirilmesini öncelikle mesele haline getirir. Çünkü Hayy'ın Absal'dan öğrendiği kadarıyla, medeni toplumdaki dinin hedefiyle kendi hedefi arasında bir fark bulunmamaktadır. Medeni toplum din yoluyla, kendisi ise felsefe yoluyla hakikati hedeflemektedir. Hedef bakımından uzlaşan din ve felsefe arasındaki fark yöntemeldir.

Ancak Hayy, medeni toplumun dini hakkında itiraz içerikli iki soruyu dile getirmekten geri durmaz: Peygamber hakikati doğrudan ortaya koyan ifadeler yerine neden temsil ve mecazlara başvurma ihtiyacı hissetmiştir? Peygamber, takipçilerinin maddi şeyleri elde etmesine neden izin vermiştir? Hayy'a göre, hakikate ulaşma amacıyla temsillerin kullanılıyor olması ve peygamberin takipçilerinin zenginlik arayışı içinde olmaları onların Allah'a yaklaşmalarına engel olmaktadır. Hayy, dinin içerdiği ve cevaz verdiği bu iki nitelik nedeniyle medeni toplumun kendini telef ettiğini varsayar (İbn Tufeyl, 2019: 169). Hayy, bu toplumun hakikate doğrudan yönelmesi bakımından onlara yardımcı olabileceğini düşünür. Absal, bu toplumun doğuştan gelen doğruluk duygusundan yoksun olduğu gerekçesiyle Hayy'ı bu tür bir eylemden vazgeçirmeye çalışsa bile, onu ikna edemez. Nitekim Hayy, Absal'ı medeni topluma seyahat etmeye ikna eder. Medeni topluma ulaştığı ilk anlarda halk tarafından ilgiyle karşılanan Hayy, hakikate ulaşma bakımından onlara kendi yöntemini açıklamaya çalışmasına binaen hem halkın ilgisini kaybeder hem de onların kendisine karşı hoş olmayan duygular beslemeye başladıklarını fark eder. Çünkü Hayy'ın hakikati elde etme yöntemi, sorgulama ve araştırmaya dayanan felsefi yöntemdir. Medeni toplumun hakikati elde etme bakımından tanışık ve alışık oldukları yöntem ise dinsel-siyasal bir otorite tarafından hakikatin kendilerine imgelerle aktarılmasıdır (Kochin, 1999: 414). Bu iki yöntemi uzlaştırmayı başaramayan Hayy, medeni toplum halkını kendi yöntemiyle hakikate ulaşmaya çağırılmaktan vazgeçer ve ıssız adasına dönmeye karar verir.

Tam bu noktada, öykünün din-felsefe telifi olduğunu iddia edenlerin yanıtlanması gereken sorular belirir: Hayy, medeni toplum halkını hakikate ulaşma bakımından kendisiyle aynı yolda olduğuna ikna etmeyi neden başaramaz? Hayy, medeni toplumun uyguladıkları ibadet ve geleneklerinin bizzat hedeflenen amaç olmadığını, kendisinin tefekkür ve nazar yoluyla eriştiği hakikate onların ulaşmaları için ibadet ve geleneklerin bir vesile olduğu hususunu onlara anlatmaktan neden vazgeçer? Eğer öykünün mesajı din-felsefe telifi olsaydı, medeni toplumun erdemli olduğu açıkça ilan edilerek, bu toplumun halkı ve Hayy arasında mutlak bir mutabakat sağlanması daha uygun olmaz mıydı? Öyküde din-felsefe telifi hedeflendiyse, İbn Tufeyl'in Fârâbî gibi dini felsefeye tabi kılarak ya da felsefi perspektiften dini yeniden tanımlama ve değerlendirme teşebbüsünde bulunarak Hayy'ın medeni toplumda yaşamını sürdürmesi için gerekli koşulları ortaya koyması gerekmez miydi? Yanıtları içerisinde saklı olan bu tür sorulardan hareketle İbn Tufeyl'in din-felsefe telifi amacıyla öykü kaleme aldığı ileri sürülemez. Çünkü otodidaktik filozof, medeni toplum sakinlerinin kurtuluşu için bir aracı olamayacağını idrak ettiğinde, medeni toplumu terk eder. Hayy'ın Absal aracılığıyla medeni topluma katılması hem toplum hem de kendisi için olumsuz sonuçlar doğurduğu için öykünün sonunda Hayy kendi adasına dönüş yapmak zorunda kalır. Hayy'ın hayatının geri kalanını sürdürme amacıyla doğa toplumuna dönmesi, filozofun siyaset sahnesinden feragatini imler.

Filozofun Siyaset Sahnesinden Feragati

Öykünün ortaya koyduğu üzere Hayy, entelektüel gelişimi bakımından ne bir filozofun rahle-i tedrisinden geçer ne de felsefe alanındaki otoritelerinin kılavuzluğuna ihtiyaç duyar. Söz konusu gayri medeni insanın din deneyimi olunca, insanın hakikat arayışındaki temel yetisi akıl olduğu ve bu yeti tüm insanlara bahşedildiği için Hayy'ın dinî araçlara ve konvansiyonel dinlere de ihtiyacı yoktur (Attar, 2021: 86). Bürgel'e göre, öykünün dinî görüşlerle uyumlu metin kurgusuna rağmen, İbn Tufeyl'in Hayy'ı, felsefi eğitimin yanı sıra, din eğitimine de tabi tutmadan Allah'a ve mükemmelliğe ulaştırması hem felsefe hem de din eğitimi açısından provokatif bir eylemdir (Bürgel, 1992: 835). Ancak Bürgel tarafından geleneksel felsefe ve din eğitimi bakımından provokatif olduğu iddia edilen Hayy'ın metodunda ne felsefenin ne de dinin kategorik mahkûmiyeti söz konusudur. Hayy için varlığına ihtiyaç duyulması bakımından hem felsefe hem de din medeni toplum için faydalı olabilir.

Bu noktada temel sorun, felsefe ve din ikilisinden hangisinin varlığına medeni toplumda ne ölçüde ihtiyaç duyulduğuyla ilgilidir. Öykü, medeni toplumun din unsuruna, hem de kurumsal-konvansiyonel bir dinin varlığına ihtiyaç olduğunu sarıh bir şekilde ortaya koyar. Çünkü insanın hakikat arayışında temel yeti olan akıl tüm insanlara bahşedilmiş olmasına rağmen, öykünün medeni toplum sakinleri, hakikat arayışında akli kullanmayı ihmal ettikleri için kurumsal-konvansiyonel din zorunlu hale gelir. Başka bir deyişle konvansiyonel din, akıl aracılığıyla hakikate ulaşamayan insanların çoğunluğu için onların hayatına istikrar kazandıracak bir vesile olarak medeni toplumda vazgeçilmez öneme sahiptir (Attar, 2021: 93). Bu yüzden öyküde dinin, "salt hakikat düzleminden hakikatin hayalî ya da imgesel görünüm ile bilindiği düzleme" inerek insanın medeni (toplumsal-siyasal) yaşamını düzenlemeye koyulduğu görülmektedir (Fradkin, 1999: 204). Bu iddiayı ileri süren Fradkin, Fârâbî mührü taşıyan İslam siyaset felsefi geleneğinin ortaya koyduğu ilkeler açısından Hayy öyküsündeki medeni toplumun, erdemli toplum olduğunu ileri sürer. Çünkü erdemli toplumun temel ilkesini gerçek dinin topluma egemen olması oluşturur. Bu açıdan öyküdeki medeni toplum, eşyanın mahiyetinin öğretilmesi, Allah, melekler, ceza ve mükâfat gibi gerçek dinin ayırt edici özelliklerini vâz etmesi bakımından erdemli toplumdur (Fradkin,

1999: 203). Benzer bir şekilde Burhan Köroğlu da medeni toplumun yeni bir din sayesinde erdemsiz bir toplumken erdemli bir topluma dönüştüğünü ifade eder (Köroğlu, 2021:1714).

Ne var ki öykü, bu toplumun erdemli olup olmaması bakımından kesin bir sonuca varmamızı imkânsız kılan bir metin kurgusuna sahip olsa da yoruma açık bir kapı bırakmaktadır. Öyküdeki medeni toplumun erdemli olup olmadığına ilişkin yorum için öykünün sonunda Hayy'ın medeni toplumu terk edişinden hareket edilebilir. Aslında filozofun (erdemli olmayan) medeni toplumu terk etmesi konusunu ilk defa ele alan filozof İbn Tufeyl değildir. Bu konu, Platon'dan itibaren İslam siyasi felsefesi tarafından işlenen bir konudur. Platoncu yöntemi takip eden Fârâbî ve İbn Bâcce, erdemli olmayan toplumun erdemli sakini olan filozofun bu toplumu terk etmesi gerektiğini vaaz ederler. Ancak İbn Tufeyl, Hayy'ı medeni toplumdan izole ederken, kullandığı üslup bakımından yukarıda isimleri zikredilen filozoflardan ayrılmaktadır. O, otodidaktik filozofu medeni toplumdan tecrit ederken, bu topluma ve toplumda yerleşik hale gelen gelenek ve göreneklere karşı kinik bir üslup tercih eder (Bürgel, 1992: 838). Medeni toplumun gelenek ve göreneklerine karşı Hayy'ın perspektifinden hareket eden İbn Tufeyl'in bu gelenek ve göreneklere yaklaşımı pejoratifdir. Çünkü İbn Tufeyl, Hayy'ın medeni toplumu rahatsız eden tezleri için bu toplumun reisi Salaman ve onun halkına karşı bir özür borcu içerisinde olduğu izlenimi veren pasajlarda dahi, özrün kaynağı olarak Hayy'ın tezlerini değil Salaman ve halkının akli yetersizliğini görür. Medeni toplumun reisi ve halkı, Hayy'ın hakikate ulaşma yöntemini anlamaya ehil olmadıkları için otodidaktik filozof kendi yöntemini tebliğden vazgeçer. Bu bakımdan öykünün medeni toplumunun erdemli toplum olduğu söylenemez.

Ancak, öyküde resmedilen medeni toplumun erdemli bir toplum olmaması, İbn Tufeyl'in toplum hayatına karşı kinik bir perspektifi benimsediğine işaret etmez. İbn Tufeyl, anne ceylanın Hayy'ın ihtiyaç duyduğu beslenme, barınma ve güvenlik gibi temel gereksinimlerini karşıladığını ifade etmek üzere filozofun bedensel bütünlük ve beka bakımından insan türünün dışında dahi olsa, diğer bir canlıya, yani doğallık mührünü taşıyan toplumsal bağlara ihtiyaç duyduğunu ortaya koyar. Hayy'ın ihtiyaç duymadığı toplumla birlikte ortaya çıkan maddi unsurlar değil, zihinsel unsurlardır. Başka bir deyişle İbn Tufeyl, hakikat için Hayy'ın toplumsal bağlara ihtiyaç duymadığını açık bir şekilde ortaya koyar. Bu noktada, Hayy ve İbn Bâcce'nin erdemli olmayan toplumun erdemli sakini olan mütevahhid arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Zira mütevahhid, bedensel ihtiyaçları bakımından erdemli olmayan topluma ihtiyaç duymakla birlikte, bu toplumla zihinsel bakımdan diyalog kurmasını mümkün olmayan kişidir. İbn Bâcce'nin mütevahhid bedensel ihtiyaçların karşılanması dışında, erdemli olmayan toplumla entelektüel-akılsal bir diyalog kur(a)mayan filozof figürünü temsil eder. Hayy'ın gayri medeni adada oynadığı teklik-yalnızlık rolünü, mütevahhid erdemli olmayan toplumda oynama durumundadır. Ancak İbn Bâcce için mütevahhidin oynadığı bu rol onun doğasına aykırı bir roldür. İbn Bâcce, Aristotelesçi ilkeyi takip etme suretiyle insanın doğası gereği toplumsal-siyasal bir canlı olduğunu beyan ederek, mütevahhidin doğasını yadsıdığını ifade eder. Kuşkusuz bu yadsıma şekli, erdemli olmayan toplumun erdemli bireyi mütevahhidin mutluluğu için gereklidir (İbn Bâcce, 2019: 128).

İbn Bâcce için mütevahhidin medeni toplumu (erdemli veya erdemli olmasına bakılmaksızın) terk etmesi, başka bir deyişle gayri medeni bir hayat sürmesi söz konusu değildir. Mütevahhid her hâlükârda medeni toplumun bir üyesi olmak zorundadır. Bu yüzden İbn Bâcce, mütevahhidin erdemli bir toplum var ise onun bu topluma hicret etmesi gerektiğini; eğer mütevahhidin yaşadığı dönemde erdemli bir toplum mevcut değilse, onun erdemli olmayan toplumda kendi içine hicret ederek, erdemli olmayan toplumun bir üyesi

olarak varlığını sürdürmesi gerektiği ifade eder. Zira İbn Bâcce, mütevahhidin erdemli olmayan toplumdaki erdemliliğinden hareketle erdemli bir toplumun inşa sürecinin başlayacağını savlar (İbn Bâcce, 2019: 30). İbn Tufeyl ise ne insanın doğası gereği toplumsal-siyasal bir canlı olduğu Aristotelesçi ilkeden söz eder ne de filozofun medeni toplumla entelektüel-akısal bir diyalog kurması söz konusu olmayınca, onu bu toplumda ikamet etmeye zorlar.

Bu bakımdan Hayy'ın mütevahhiden ayrıştığı iki temel husus bulunmaktadır. İlki, Hayy'ın yetkinliğe ulaştığı toplum, medeni (siyasal-toplumsal) bir toplum değil, gayri medeni toplum anlamında bir doğa toplumdur. İkincisi Hayy, medeni toplumla kurduğu ilk temas sonucunda toplumla zihinsel bir diyalog kurmasının mümkün olmadığını kavradığı anda, kendini hem bedenen hem de zihnen medeni toplumdan izole etmiş ve adasına dönmüştür. Ne var ki mütevahhid için medeni toplum, erdemli olmamasına rağmen, ikamet etmesi gereken mekândır. Mütevahhidin, otodidaktik filozof Hayy gibi metafizik sığınak hüviyetine sahip bir adası bulunmamaktadır. Bu yüzden İbn Bâcce, mütevahhidin toplumla zihinsel diyalog kurması söz konusu olmasa dahi, onun bedensel olarak toplumdan izolesini uygun görmez. Bu karşılaştırma üzerinden Yıldız, İbn Tufeyl açısından toplumsal hayat ve bağlara yönelik temel ilginin filozof ve toplum arasındaki "zihinsel diyalog ile alakalı" olduğunu ifade eder (Yıldız, 2011: 69). Yıldız'ın bu tespiti yerinde olmasına rağmen, ifade ediliş bakımından şu şekilde yeniden formül edilmelidir: Otodidaktik filozofun medeni hayata katılımı için "zihinsel diyalog ontolojik bir zorunluluktur". Zira Hayy'ın toplumla zihinsel diyalog kurması söz konusu olmayınca, İbn Tufeyl, onu zihinsel yetkinliği açısından medeni toplumdan izole eder.

Hayy'ın medeni toplumu terk etmesi, İslam siyaset felsefe geleneğinde filozofa biçilen toplumsal-siyasal hayatta en üstün rolü oynama misyonunun ıskartaya çıkarılması anlamına gelir. Kuşkusuz Hayy, Meşşâî filozofların belirlediği üzere, seçkin bir azınlığa özgü felsefi bilgiye sahiptir. Bu bilgi sayesinde mutlu olan ve filozof adını alan insanın, bu bilgi doğrultusunda medeni toplumu düzenlemesi beklenir. Örneğin Fârâbî, insanın temel amacı olan mutluluğun kazanılması bakımından din ve felsefenin uzlaşısı içerisinde olduğunu, bu bakımdan bu iki unsurun telif edilmesi ve bu telifin ancak erdemli toplum ve bu toplumu idare eden sanat olan siyaset aracılığıyla gerçekleşebileceğini ortaya koyar (Fârâbî, 2015b: 104). Filozofun erdemli olmayan medeni toplumda erdemli tek birey olarak bu toplumu tabandan tepeye doğru erdemli bir topluma dönüştürme potansiyeline sahip olduğunu savlayan İbn Bâcce ise bu dönüşüm için filozofun erdemli olmayan toplumun nevâbiti olarak bu toplumda ikamet etmesi gerektiğini ortaya koyar (İbn Bâcce, 2019: 30). Ancak İbn Tufeyl, medeni toplumla zihinsel diyalog kuramayan, yani kendi yöntemi (felsefe) ve medeni toplumun yöntemi (din) arasında mutabakat sağlayamayan Hayy'ın gayri medeni toplumun otodidaktik filozofu olmasını erdemli olmayan medeni toplumun nevâbit filozofu olmasına yeğler. Bu bağlamda Michael S. Kochin, Hayy örneğinin, medeni toplumla zihinsel diyalog kurmadığı için başarısız olan bir filozof-kral olarak düşünmemizi teklif eder. Çünkü Hayy, siyaset-üstü hakikatin peşinde olduğu; medeni toplum için ihtiyaç halinde gerekli olan "kutsal yalan" söyleme sanatına sahip olmadığı için başarısız olmuştur (Kochin, 1999: 415).

Sonuç

Bu çalışmanın İbn Tufeyl hakkında ulaştığı temel kanaat, onun İslam felsefesinin literal

anlamıyla nevâbiti olduğu yönündedir. İbn Tufeyl'in nevâbitliği hem din-felsefe ilişkisine yönelik çatışmacı bakış açısına sahip olmasından hem de İslam ahlaksal-siyasal felsefenin kurucu ilkesi olarak kabul edilen Aristotelesçi "insan, doğası gereği siyasal-toplumsal bir canlıdır" ilkesini yadsımasından kaynaklanır. Aslında, din-felsefe arasındaki çatışma nedeniyle İbn Tufeyl'in Hayy karakteri, toplumsal-siyasal hayattan kendini tecrit etmek zorunda kalır. Bu bağlamda İbn Tufeyl'in öyküsü din-felsefe-siyaset ilişkisi bakımından İslam felsefesinin en orijinal eseri olarak değerlendirilmelidir. Çünkü ne (kendisinden önce yaşayan) Fârâbî ve İbn Bâcce ne de (kendisinden sonra yaşayan) İbn Rüşd, filozofu (erdemli olup olmamasına bakılmaksızın) medeni toplumundan izole etme, onu gayri medeni toplumda mutlu kılma yönünde bir tasarı ortaya koymuşlardır. Fârâbî ve İbn Rüşd, erdemli olmayan toplumda yaşayan filozofun, erdemli olmayan toplumu erdemli topluma dönüştürme imkânı ortadan kalkınca, onun kendi döneminde eğer erdemli bir toplum varsa oraya hicret etmesi gerektiğini; yoksa ölmesinin yaşamasından yeğ olduğunu ifade ederler. İbn Bâcce, erdemli olmayan toplumda filozofun varsa erdemli bir topluma hicret etmesi gerektiğini; yoksa ya kendi içine hicret etmek suretiyle kendini yetkinleştirmesi ve mutlu kılmasını ya da ölmesi gerektiğini ileri sürer. Bu üç filozof açısından da filozof için yetkinlik, mutluluk ve hakikatin elde edilmesi medeni toplum dışında bir yerde, topluluk hayatının olmadığı ıssız bir ada üzerinde mümkün değildir. Hayy'ın öyküsünün sonuna baktığımızda ise İbn Tufeyl, hakikati elde etme yöntemi bakımından medeni toplumla çatışan filozof Hayy'ın hem kendi yetkinliği hem de medeni toplumun selameti için gayri medeni adada ikamet etmesi gerektiği sonucuna varır. İbn Tufeyl'in bu hamlesi, medeni toplumla tanışan, bu toplumun sakinleriyle fikir alış-verişinde bulunan, ancak kendisi ve medeni adanın sakinlerinin selameti için gayri medeni adaya dönüş yapan Hayy için bir sürgün değildir. Bilakis Hayy, "hikmet ve tefekküre doğru gidecek yolları ve hikmetten hisseleri bulunmayan" medeni toplum halkı için hakikatin felsefe yöntemi aracılığıyla elde edilme ısrarının hem kendisi hem de halk için olumsuz sonuçlar doğuracağını farkına vardığı için gayri medeni adada inzivayı tercih eder. Bu tercih, haliyle filozofun medeni toplumu idare etme sanatından feragat etmesi anlamına gelir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

- Attar, S. (2021). *İbn Tufeyl'in Modern Batı Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*. Çev. A. Alper. İstanbul: alBaraka Yayınları.
- Ben-Zaken, A. (2017). *Hay bin Yakzan'ı Okumak*. Çev. Y. Alogan. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bozarslan, H. (2016). *Lüks ve Şiddet İbn Haldun'da Tahakküm ve Direniş*. Çev. M. I. Durmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bürgel, J. C. (1992). Ibn Tufayl and his Hayy Ibn Yaqzân: A Turning Point in Arabic Philosophical Writing. Ed. S. K. Jayyusi. *The Legacy of Muslim Spain* içinde (ss. 830-846). Leiden: E. J. Brill.
- Conrad, L. I. (1996). Introduction. Ed. L. I. Conrad. *The world of Ibn Tufayl* içinde (ss. 1-37). Leiden: E. J. Brill.
- De Boer, T. J. (2001). *İslâm'da Felsefe Tarihi*. Çev. Y. Kutluay. İstanbul: Anka Yayınları.
- Fârâbî, (2015a). *Mutluluğun Kazanılması*. Çev. A. Arslan. Ankara: Divan Kitap.
- Fârâbî, (2015b). *İdeal devlet*. Çev. A. Arslan. Ankara: Divan Kitap.
- Fradkin, H. (1999). İbn Tufeyl Ebsâl ile Selemân'ın Diyaloğu Hayatı Şuur mu Yarattı? Ed. C. E. Butterworth. *İslam Felsefesinde Siyasi Düşüncenin Gelişimi* içinde (ss. 201-225). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Goodman, L. E. (2009). *Ibn Tufayl's Hayy Ibn Yaqzân: A Philosophical Tale*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goodman, L. E. (2017). İbn Tufeyl. Eds. S. H. Nasr ve O. Leaman. *İslâm Felsefesi Tarihi* içinde (ss. 363-382). İstanbul: Açılım Kitap.
- Gutas, D. (2004). *İbn Sinâ'nın Mirası*. Çev. M. C. Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Hawi, S. S. (1974). *Islamic Naturalism and Mysticism*. Leiden: E. J. Brill.
- Hawi, S. S. (1976). Ibn Tufayl's Appraisal of his Predecessors and their Influence on his Thought. *International Journal of Middle East Studies*, 7 (1), 89-121.
- Hourani, G. F. (1956). The Principal Subject of Ibn Tufayl's Hayy Ibn Yaqzân. *Journal of Near Eastern Studies*, 15 (1), 40-46.
- Idris, M. (2011). Ibn Tufayl's Critique of Politics. *Journal of Islamic Philosophy*, 7, 67-102.
- İbn Bâcce (2019). *Tedbîru'l-Mütevahhid*. Çev. M. Uyanık ve A. Akyol. Ankara: Elis Yayınları.
- İbn Tufeyl (2019). *Hayy bin Yakzân*. Çev. B. Reşid. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Karabela, M. K. (2013). Cedel ile Burhan Arasında: İbn Tufeyl'in Hayy b. Yaqzân Adlı Eseri Üzerinden Klasik Dönem Sonrası İslam Düşünce Tarihini Okumak. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (2), 77-93.
- Kochin, M. S. (1999). Weeds: Cultivating the Imagination in Medieval Arabic Political Philosophy. *Journal of the History of Ideas*, 60 (3), 399-416.

- Köroğlu, B. (2021). İbn Bâcce ve İbn Tufeyl’de Tevahhüd-Hikmet İlişkisi: Karşılaştırmalı Bir Analiz Denemesi. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 11 (4), 1679-1723.
- Özalp, H. (2016). İşrâkî Mektebin Bir Üyesi Olarak Hayy b. Yakzan’ın Felsefî ve Doğal Dînî Tecrübe Serüveni. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 6 (1), 211-234.
- Renan, E. (2021). *İbn Rüşd ve İbn Rüşdçülük Tarihsel Deneme*. Çev. A. Meral. İstanbul: alBaraka Yayınları.
- Safran, J. M. (2014). The Politics of Book Burning in al-Andalus. *Journal of Medieval Iberian Studies*, 6 (2), 148-168.
- Terkan, F. (2007). *Çatışmanın Dinamikleri: Din ve Felsefe Uzlaşmazlığı Üzerine*. Ankara: Elis Yayınları.
- Türker, Ö. (2009). Hayy b. Yakzan: İnsanlık Adasında Yalnız Bir Hakikat Yolcusu. *Sosyoloji Dergisi*, 3 (18), 195-204.
- Yıldız, M. (2011). İbn Tufeyl’de İnsan Doğasının Fizik ve Metafizik Kaynakları. *Felsefe Dünyası*, 53 (1), 65-91.
- Yücel, H. (2020). İbn Tufeyl’in Hayy b. Yakzân’ındaki İnsanın Kökenine ve Âlemin Mahiyetine Dair İkilimler Üzerine. *Journal of Islamic Research*, 31 (3), 622-637.